

संसद आदर्श ग्राम योजना: गावाच्या विकासावर परिणाम करणारे घटक आणि परिणाम एक पुनरावलोकन

प्रा. डॉ. टी. एम. गुरुनूले

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख

श्री रेणुकादेवी कला, वाणिज्य व विज्ञान

महाविद्यालय, माहुर जि. नांदेड.

गोष्टवारा :

कोणत्याही विकसनशील देशामध्ये, संपूर्ण जगामध्ये बहुसंख्य लोकसंख्या ग्रामीण भागात आहे. भारतात एकूण लोकसंख्येच्या ६८.८% लोकसंख्या ग्रामीण भागात आहे. स्थलांतरामुळे शहरी पायाभूत सुविधांवर ताण वाढला आहे. त्यामुळे लोकांच्या जीवनशैलीचा दर्जा सुधारण्यासाठी ग्रामीण भाग विकसित करण्याची गरज आहे, कारण आजकाल ग्रामीण भागापेक्षा शहरी भागात जीवनमान अधिक आहे असे एक सामान्य कल आहे. परंतु, अनेक दिवसांपासून शासन विविध गाव विकास योजना आणून ही समस्या सोडविण्याचा प्रयत्न करत आहे. या पेपरमध्ये मूलभूत गरजा आणि गावाच्या विकासाचे महत्त्व आहे, त्यानंतर संसद आदर्श ग्राम योजना, त्याचे परिणाम आणि शेवटी गावाच्या विकासावर परिणाम करणारे घटक यांचा तपशीलवार अभ्यास करण्यात आला आहे. अशा प्रकारे केवळ या घटकांवर लक्ष केंद्रित केल्यास, विविध विकास योजनांची अंमलबजावणी करणे सोपे होईल.

मुख्य शब्द: स्थलांतर, शहरी पायाभूत सुविधा, जीवनाचा दर्जा, गाव विकास योजना.

प्रस्तावना :

आजच्या भारतामध्ये 68.8% ग्रामीण लोकसंख्या आहे, अधिकृत मान्यताप्राप्त स्रोतांकडून संकलित केलेल्या जागतिक बँकेच्या विकास निर्देशकांच्या संकलनानुसार, त्यापैकी अजूनही बरीच गावे मागासलेली आहेत त्यामुळे या गावांचा विकास करणे आवश्यक आहे. आजपर्यंत शेती हाच ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचा प्रमुख स्रोत आहे, भारतात जवळपास 244 दशलक्ष कुटुंबे आहेत त्यापैकी 179 दशलक्षांपेक्षा जास्त ग्रामीण आहेत. त्यातून 56 टक्के ग्रामीण कुटुंबांकडे कोणतीही जमीन नाही आणि ते अंगमेहनतीवर अवलंबून आहेत, त्यामुळे रोजगाराच्या आणि विविध सोयीसुविधांच्या शोधात स्थलांतर होते, ज्यामुळे 2017 मध्ये शहरी लोकसंख्या (वार्षिक%) 2.324% वाढली. त्यामुळे संपूर्ण भारताच्या विकासासाठी गावाचा विकास आवश्यक आहे.

सुदैवाने सरकार भारतातील अनेक काळापासून ग्रामीण भागातील लोकांच्या उन्नतीसाठी नवीन प्रकल्प किंवा योजना आणून ग्रामीण भागाच्या विकासावर लक्ष केंद्रित केले जात आहे. तसेच आजकाल माहिती तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून अनेक योजना अजूनही सुरू आहेत. पण दुसरीकडे असे अनेक केस स्टडीज आहेत ज्यात

गावाचा विकास त्या त्या काळात झाला आणि आता काही काळानंतर त्या पायाभूत सुविधा निरुपयोगी झाल्या आहेत किंवा पडक्या अवस्थेत आहेत. हे पैसे आणि संसाधनांचा स्पष्ट अपव्यय दर्शविते.

मागील अभ्यासातून असे दिसून आले आहे की, ग्रामीण विकासाच्या बजेटपैकी केवळ 18% बजेट कुटुंबांपर्यंत पोहोचते आणि उर्वरित वितरण प्रणाली अकार्यक्षमतेमुळे वाया गेली. कारण कोणत्याही ठोस पार्श्वभूमीचा अभ्यास किंवा संशोधन न करता किंवा संबंधित गावांना आवश्यक असलेल्या घटकांवर लक्ष केंद्रित न करता अनियोजित आणि अव्यवस्थित विकास धोरणांमुळे हे घडले आहे.

मूलभूत आणि सैद्धांतिक ग्रामीण विकास :

या विभागात महत्त्व आणि विविध शासकीय योजनांचा समावेश आहे. या अभ्यासाची उद्दिष्टे आणि संसद आदर्श ग्राम योजनेच्या तपशीलांनुसार

योजना.

महत्त्व :

देशाच्या विकासाच्या प्रक्रियेत भारतातील पूर्वीच्या काळाच्या तुलनेत ग्रामीण विकासाला अधिक महत्त्व प्राप्त झाले आहे, कारण हा देश खेड्यात राहणारी बहुसंख्य लोकसंख्या असलेला देश आहे.

गावाच्या विकासासाठी प्रमुख सरकारी प्रकल्प :

- मिशन अंत्योदय
- संसदेची आदर्श ग्राम योजना
- महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी कायदा
- राष्ट्रीय ग्रामीण अभियान (NRuM)
- पंतप्रधान ग्रामीण सडक योजना (PMGSY)
- दीनदयाल उपाध्याय: ग्रामीण कौशल्य विकास योजना
- राष्ट्रीय सामाजिक सहाय्य कार्यक्रम (NSAP)
- राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना-NLRM
- स्वच्छ भारत मिशन- ग्रामीण
- पंतप्रधान ग्रामीण डिजिटल साक्षरता मोहीम

अभ्यासाचे उद्दिष्ट :

संसद आदर्श ग्राम योजना: गावाच्या विकासावर परिणाम करणारे घटक आणि परिणाम आणि त्याचे उप-घटक शोधणे.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत संशोधन जर्नल्स, मासिके, लेखांमधून प्राप्त केलेल्या दुय्यम माहितीवर आधारित आहे. अभ्यासाच्या उद्दिष्टांच्या नुसार अभ्यासासाठी वापरलेली संशोधन रचना वर्णनात्मक प्रकारची आहे. दुय्यम माहितीचा वापर अभ्यासाच्या उद्देशाने सर्वसमावेशकपणे वापरला आहे. विविध बातम्या लेख आहेत, पुस्तके आणि वेब वापरले आहे.

संसद आदर्श ग्राम योजना (SAGY) :

संसद आदर्श ग्राम योजना हे कृषी, आरोग्य, शिक्षण, स्वच्छता, पर्यावरण, उपजीविका इ. यासारख्या अनेक क्षेत्रांमध्ये निवडलेल्या गावाचा एकात्मिक विकास करते. लोकसभेच्या खासदाराला त्याच्या/तिच्या मतदारसंघातून ग्रामपंचायत आणि राज्यसभेच्या खासदाराला तो/ती निवडून आलेल्या राज्यातील त्याच्या/तिच्या आवडीच्या जिल्ह्याच्या ग्रामीण भागातून ग्रामपंचायत निवडायची असते. मुख्यतः टप्पा-1 आणि 2 मध्ये, मार्च 2026 पर्यंत तीन आदर्श ग्राम विकसित करण्याचे उद्दिष्ट होते, त्यापैकी एक 2016 पर्यंत गाठला जाईल. त्यानंतर टप्पा-3 मध्ये, 2024 पर्यंत असे पाच आदर्श ग्राम (प्रति वर्ष एक) निवडले जातील आणि विकसित केले जातील. गावाच्या विकासाची सोय करण्यासाठी आणि आवश्यक संसाधने ओळखण्यासाठी खासदार समुदायामध्ये विलीन होतील. आणि गरीबी कमी करण्यावर आणि शेवटी आदर्श ग्राम निर्माण करण्यावर लक्ष केंद्रित होईल.

SAGY चा प्रभाव :

SAGY द्वारे गावांच्या विकासावर केलेल्या विविध अभ्यासातून, खालील प्रभावाचे विश्लेषण आढळून आले:

1. वैयक्तिक विकास :

चांगले वर्तन आणि पद्धती विकसित करणे. मद्यपान, धूम्रपान, मादक पदार्थ इ. सवयींना प्रतिबंध घालण्यात आले. रोजच्या व्यायाम आणि खेळांसारख्या चांगल्या सवयींना प्रोत्साहन देण्यात आले.

2. मानवी विकास :

100% लसीकरण साध्य केले जाते. योग्य शिक्षणाद्वारे लिंग-गुणोत्तर संतुलित करणे. मुलांवर, किशोरवयीन मुली, गरोदर महिला आणि स्तनदा माता यांच्यावर विशेष लक्ष केंद्रित करून सर्वांसाठी पोषण स्थिती सुधारणे. शाळांचे 'स्मार्ट स्कूल'मध्ये रूपांतर. IT ने ई-लायब्ररी, वेब आधारित अध्यापनासह वर्गखोल्या सक्षम केल्या आणि दर्जेदार शिक्षण देऊन सर्व विद्यार्थ्यांना ई-साक्षर बनवले. विद्यार्थ्यांच्या प्रभावी शिक्षणासाठी ई-लायब्ररीसह ग्राम ग्रंथालयांची स्थापना करण्यात आली आहे.

3. सामाजिक विकास :

विविध प्रसंगी क्रीडा आणि लोककलांचे उत्सव आयोजित केले जातात. गावातील लोकांना स्थानिक

विकास कार्यक्रमांमध्ये पूर्णपणे सहभागी होण्यासाठी आणि योगदान देण्यासाठी प्रोत्साहित करणे. एकतेची भावना रोखण्यासाठी 'ग्रामदिन' साजरा केला जातो.

4. आर्थिक विकास :

पशुधन आणि फलोत्पादनासह कृषी आणि संबंधित उपजीविकेला प्रोत्साहन देणे- वैज्ञानिक पद्धतींद्वारे सेंद्रिय शेती वाढवणे. शेतीची व्याप्ती जाणून घेण्यासाठी मृदा आरोग्य पत्रिका तयार करण्यात आल्या आहेत. त्यामुळे बँकांचा थेट फायदा शेतकऱ्यांना होईल. गोबर बँक, पशु वसतिगृहासह पशुधन विकासाची कामे केली आहेत.

5. ग्रामीण औद्योगिकीकरण :

लघु उद्योगांना त्यांचा व्यवसाय विकसित करण्यासाठी चालना देणे. डेअरी डेव्हलपमेंट आणि प्रोसेसिंग युनिट्सची स्थापना करण्यात येणार आहे. पारंपारिक स्थानिक उद्योगांचे संरक्षण. इको-टुरिझमच्या माध्यमातून ग्राम पर्यटनाचा विकास करून गाव प्रसिद्ध केले आहे. स्वयंरोजगारासाठी युवकांचा कौशल्य विकास करण्यात येत आहे.

6. पर्यावरण विकास :

स्वच्छ आणि हरित गावासाठी प्रत्येक घरात आणि सर्व सार्वजनिक ठिकाणी शौचालये उपलब्ध करून देणे आणि योग्य घन व द्रव कचरा व्यवस्थापन, पाणलोट व्यवस्थापन विशेषतः पारंपारिक जलस्रोतांचे नूतनीकरण आणि पुनर्संचयित करणे. पावसाळ्यात पाणी साठवण्यासाठी रेन वॉटर हार्वेस्टिंगची व्यवस्था करण्यात येत आहे.

7. मूलभूत सुविधा आणि सेवा:

सर्व बेघर गरिबांसाठी पक्की घरे, कम्युनिटी हॉल, इमारती, खेळाची मैदाने, खुली जागा इत्यादींसह नागरी पायाभूत सुविधा. विक्रेत्यांना योग्य व्यासपीठ देण्यासाठी गावातील बाजारपेठ विकसित करणे. सुरक्षिततेच्या दृष्टीने सर्व सार्वजनिक ठिकाणी सीसीटीव्ही बसविणे.

विविध शासनाकडून गावाच्या विकासावर परिणाम करणारे घटक आणि उप-घटक. प्रकल्प, पद्धती, कार्यशाळा, योजना आणि विविध संशोधन अभ्यास याच्या माध्यमातून गावाच्या विकासावर परिणाम करणारे घटक आणि उप-घटक, तक्ता 1 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे आहे. आढळतो.

शैक्षणिक घटक

- 1 प्रवेश दर
- 2 प्राथमिक शिक्षण
- 3 माध्यमिक शिक्षण
- 4 साक्षरता दर
- 5 कौशल्य विकास केंद्र

भौतिक घटक

- 19 पाणीपुरवठा व्यवस्था
- 20 वाढ पाणी व्यवस्थापन
- 21 स्वच्छता
- 22 नवापरलेली जमीन विकास
- 23 वस्त्यांचे कवरेज

पर्यावरणपूरक घटक

- 6 स्वच्छ आणि हरित गावासाठी उपक्रम
- 7 वृक्ष लागवड
- 8 पाणलोट व्यवस्थापन विशेषतः

24 पिण्याचे पाणी

25 सिंचन

सामाजिक घटक

- 26 आरोग्य सुविधा
- 27 मनोरंजन आणि क्रीडा सुविधा
- 28 सेफ्टी फॅक्टर

गतिशील घटक

- 9. पारंपारिक जलस्रोतांचे नूतनीकरण आणि पुनरुज्जीवन
- 10. नवीकरणीय स्रोतांकडून ऊर्जेचा वापर
- 11. बायोगॅस प्लांट

आर्थिक घटक

- 11 मोटारसायकल सुरक्षा घटक (BPL/APL)
- 12 उत्पन्न
- 13 प्रधानमंत्री जन-धन योजना (PMJDY)
- 14 घरगुती राजकीय घटकांमधील प्रमुख व्यवसाय
- 15 बचत गट (SHGs)
- 16 इंदिरा गांधी आवास योजना
- 17 मनरेगा
- 18 बँकिंग इतर पायाभूत सुविधा

29 सार्वजनिक वाहतूक

30 खाजगी वाहनांची उपलब्धता

31 रोड कनेक्टिव्हिटी

राजकीय घटक

- 32 e गवर्नेंस
- 33 पारदर्शक कारभार
- 34 सरकारी धोरणे आणि

इतर पायाभूत सुविधा

- 35 ई-कनेक्टिव्हिटी
- 36 किसान सेवा केंद्र
- 37 सामायिक सेवा केंद्र
- 38 पशुवैद्यकीय सेवा केंद्र

हे घटक आणि त्याचे उपघटक गावाच्या विकास धोरणांशी थेट संबंधित असतात.

निष्कर्ष :

राष्ट्राच्या सर्वांगीण विकासासाठी चांगल्या उपजीविकेसाठी आणि तंत्रज्ञानासाठी ग्रामीण भाग विकसित करणे आवश्यक असते. स्मार्ट व्हिलेजमुळे केवळ शहरी भागाकडे होणारे स्थलांतर कमी होणार नाही तर शहरी भागातून ग्रामीण भागाकडे लोकसंख्येचा प्रवाहही सक्षम होईल. SAGY सारखी सरकारी योजना सर्वांगीण ग्रामीण विकास साधण्यासाठी सर्वोत्तम उत्प्रेरक आहे. ही योजना एकट्या सरकारने न करता सामुदायिक सहभागासह विकासावर आधारित आहे, त्यामुळे भारतीय खेड्यांचा सर्वांगीण विकास साधण्यासाठी इतर योजनांपेक्षा त्याचे परिणाम चांगले आहेत, परंतु मागील काही प्रकरण-अभ्यासातून असे दिसून आले आहे की एकतर निवडक गावांमध्ये व्यवस्थित विकास झाला आहे किंवा मोठ्या प्रमाणात अविकसित राहिला आहे. त्यामुळे या दोन समस्या टाळण्यासाठी शासनाने केवळ गंभीर घटक आणि त्यांच्या उप-घटकांवर लक्ष केंद्रित केले पाहिजे जे प्रत्यक्षात विकासात भूमिका बजावतात.

संदर्भ :

- भारताची जनगणना 2011.

- डॉ. प्रितेश वाई शुक्ला. भारतीय स्मार्ट गाव: वाढत्या भारतासाठी पाया. इंटरनॅशनल जर्नल ऑफ अप्लाइड रिसर्च 2016; 2(3): 72-74.
- स्मार्ट व्हिलेजची रचना, एन. विश्वनाथम, सौम्य वेदुला, इंडियन स्कूल ऑफ बिझनेस हैदराबाद 500032, भारत सप्टेंबर, 2010.
- "संसद आदर्श ग्राम योजना" द्वारे ग्रामीण समृद्धी एक अंमलबजावणी समस्या, सौरभ कुमार द्विवेदी, IJAR, खंड 5, अंक: 1 ISSN - 2249-555X, 2015.
- भारतामध्ये 8-आर्थिक विकासाच्या माध्यमातून आर्थिक विकास. भाटिया, छवी किरण, IOSR जर्नल ऑफ बिझनेस अँड मॅनेजमेंट 2016.
- संसद आदर्श ग्राम योजना: भारतीय गावांना 'स्मार्ट' बनविण्याच्या दिशेने एक समग्र दृष्टीकोन.